

Főríz Gergely (szerk.)

Szívből jövő emlékezet

Tanulmányok Kölcsey Ferenc
Nemzeti hagyományok
című írásáról

Reciti Kiadó
Budapest, 2012

Zákány Tóth Péter

A NEMZETI HAGYOMÁNYOKKAL KAPCSOLATOSAN ÚJABBAN MEGHONOSODOTT APOKALIPTIKUS HANGNEMRŐL

Amennyire igaznak tekinthető az a kijelentés, hogy minden kultúra rendelkezik olyan, számára nélkülözhetetlen alapszövegekkel, amelyeket a hozzájuk kötődő kommentárok látszólag változatlan formában, szertartásszerűen, szüntelenül újramondanak, ugyanúgy valószínűleg az is igaz, hogy a kommentárok viszont kiválóan megvannak az őket létrehívó alapító művek segítsége nélkül is. Abban a paradoxonban tehát, amit Foucault a kommentárok hatékonyságának a feltételül szabott, hogy ti. egyszerre kell „első ízben” elmondaniuk, amit vélhetőleg ezek a szövegek sokszor elmondtak már, és egyszerre kell „szakadatlanul” ismételniük, amit pedig még soha nem mondtak ki előttük,¹ első sorban nem azt figyelhetjük meg, ahogy egy kultúra az újításban rejülő ismétlés kényszerében megőrzi, majd újra és újra kitermeli saját vitalitását. Sokkal inkább annak a folyamatnak lehetünk tanúi, ahogy fordítva, épp az ismétlésben rejülő újítás miatt, az ilyen kommentárok kezdetben arra a szintre helyezkednek, ahol a magyarázat igényét támasztó

szövegek eredetileg voltak, majd egy átmeneti és látszólag békés együttélés után először kiszorítják, végül pedig teljesen átveszik ezeknek a műveknek a közösségi identitás megteremtésében játszott nélkülözhetetlen szerepét. A folyamat vélhetőleg egészen addig a pontig tart, amikor a kommentárok, immáron teljesen egyedül és függetlenül, önmaguk válnak a szertartásos ismétlés azon diskurzusaivá, amelyeket a közösség tagjai szüntelenül újramondanak.

Alighanem ez történt Kölcsey Ferenc *Nemzeti hagyományok* címen ismertté vált írásával is. Miközben vitathatatlan tény, hogy a szerzője életében csupán álnévvel és cím nélkül publikált szövegből származik a magyar irodalomtörténeti gondolkodás egyik legtöbbet és legkülönbélebb irodalmárok által idézett félmondata a közköltészetnek az autchtion irodalmi kultúra fejlődésében betöltött jelentőségéről (ez így hangzik: „Ugy vélem, hogy a ’ való nemzeti poezis’ eredeti szikráját a’ köznépi dalokban kell nyomozni”), amelynek köszönhetően maga a szöveg előbb egy egész mozgalom (a népiesség), majd később egy fejlődéstörténeti nagyelbeszélés (az ún. nemzeti klasszicizmus) kiindulópontjává vált. Mindez azóta is meghatározza a 19. századi magyar irodalom jelenségeihez való hozzáférésünket, azonban a megjelenése óta eltelt mintegy száznolcvan év alatt egyszer sem történt meg az a szisztematikus szembeállítás, amely nem csupán a fenti mondat ennek ellentmondó második felével számolt, de ha ezt valamiért megtette, akkor megpróbálta volna levezetni ennek akár igazolását, akár cáfolatát az írás nagyobb kontextusának a logikájából. (A figyelem nélkül maradt szakaszban ugyanis a beszélő előbb az ilyen művek vizsgálatára szólít fel, majd az ezt követő bekezdések annak fájdalmas tudomásulvételével zárulnak, hogy a közköltészeti alkotások hiánya miatt valójában nincs mód a nemzeti irodalom népköltészetten keresztül történő kialakítására.)

A helyzetet ráadásul még tovább bonyolítja, hogy azok, akik az említett félmondat szószólójaként független nemzeti kultúra egyik alapító művét látták Kölcsey írásában, rendre azt az összkiadást idézik, amely csak a szerző halála után öt évvel hagyta el a nyomdát, és amely – a ma ismert címet adományozva a szövegnek – nagy valószínűséggel alapvető szerepet játszott abban, hogy az értelmezések egyre inkább önállóan citálható tanulmánnyá alakították át Kölcsey írását. Ez egyrészt azért rendkívül fontos, mivel emiatt következik be annak a nagyon is lényeges összefüggésnek a felejtése, hogy Kölcsey eredetileg a Szemere Pállal közösen szerkesztett folyóirat, az Élet és Literatura számára öntötte formába a hagyománnyal kapcsolatos gondolatait, amely-

1 Vö. Michel Foucault, *A diskurzus rendje = Uő., A fantasztikus könyvtár. Válogatott tanulmányok, előadások és interjúk*, vál. és ford. ROMHÁNYI TÖRÖK Gábor, Pallas Stúdió – Attraktor, Budapest, 1998.

nek első kötetét a két szerkesztő gyakorlatilag teljes egészében a szomorújáték műfajának szentelte. Kölcsey inkriminált írásának befejező szakaszai pedig pontosan a játékszíni költésben vélték megalapozhatónak a hazai kultúra alakulásának jövőbeni lehetőségeit. Másrészt az írás státuszváltásával eltűnik és rákérdezhetetlenné válik annak az esetleges jelentősége, hogy a szöveg eredetileg álneven, a folyóirat többi írásától és szerzőjétől pusztán római számokkal elválasztva, az Élet és Literatúra első kötetének azon a pontján került először a nyilvánosság elé, amely hasonló esetekben tradicionálisan az előszó funkcionális helyének van fenntartva. Amennyire tehát a fenti félmondat affirmatív megidézéséhez vélhetőleg elkerülhetetlen mindama változás, amelyen a *Nemzeti hagyományok* a legkülönbélebb értelmezők kezén keresztülment, ugyanúgy az is igaz, hogy az a szöveghez szorosan kötődő, hagyományozódó olvas(hat)atlanság, amely végsősoron lehetővé tette az ilyen átalakulások nyomán keletkező ellentmondások elkerülését, ugyanannak a diskurzusnak a terméke, amely magáért a szöveget érintő változásokért is felelős.

Erre a problémára kínál egyfajta megoldást az MTA Irodalomtudományi Intézete XIX. Századi Osztályának *Hagyományfrissítés* címen útjára indított könyvsorozatának első darabja úgy, hogy a Kölcsey-szöveggel kapcsolatos zárványszerű beidegződéseinket a kötetben szereplő tanulmányok „szoros olvasatainak” az eredményeivel szembesíti. Bár a kötet szerzőinek többsége eredetileg irodalomtörténész, az általuk önként vállalt, merőben eltérő (klasszika-filológusi, politika- és eszméletörténeti, kritika- és tudománytörténeti, folklorista, filozófia- és irodalomtörténeti) módszertan megengedi, hogy kilépjenek az irodalomtörténet Kölcsey-képének uralkodó előfeltevéseiből, és olyan új megállapításokra tegyenek szert, amelyek mindeztől rejtve maradtak a kutatás előtt. Amellett azonban, hogy a sokszínűségnek ez az együttes szerepeltetése valószínűleg sikeresen meg tudja akadályozni a szöveg olyan totalizáló olvasatok számára történő ismételt kiszolgáltathatóságát, amelyek újratermelnék a vele kapcsolatos jövőbeni zárványszerű interpretációkat, a kötetben elsősorban mégis az az érdekes, ahogyan az egyes tanulmányok szerzői, az említett félmondat cáfolatáig vagy eljutva, vagy azt éppen elkerülve, vitát folytatnak a fennálló kanonikus értelmezésekkel.

Ehhez többségük alapvetően két irányt tart érvényesnek. Az egyik, amikor a nemzetek életkorát az ember biológiai életszakaszai alapján meghatározó analógia miatt a Kölcsey-szöveghez hosszú ideje kötődő Herder-hatást – az általuk választott módszertanból következő (és éppen ezért saját előfeltevéseik vakfoltjaira is rávilágító) – teljesen új kon-

textusokkal helyettesítik vagy bővítik. A másik, amikor valamilyen formában elfogadják ugyan Herder gondolkodásának befolyásoló szerepét, de sokkal inkább egy, a magyar és a német szerző között zajló vita közvetett bizonyítékát vélik felfedezni. Az első változat vitathatatlan előnye, hogy bár kétségtelenül sokkal jobban engedi érvényesülni a választott módszernek a szemléletet befolyásoló korlátait, közben a szöveg olyan valóban új aspektusaira mutathat rá, amelyek hozzájárulhatnak irodalomtörténeti helyének merőben más keretek között történő újragondolásához. A kérdés csupán az, hogy mennyire alkalmas erre a szoros olvasásnak a szerzők mindegyike által választott formája?

Ferenczi Attila dolgozata, amely évekkel korábbi, az Ókor folyóiratban megjelentett tanulmányának az újraközlése, ebből a szempontból azért különösen érdekes, mert azzal a szemlélettel folytat (elsőként!) implicit vitát, amely Kölcsey írására mint a nemzeti eredetiség Kármán József által megfogalmazott programjának az örökösére tekint. Ferenczi ennek lebontásával jut el a szöveg eddig feltételezett, népiességben betöltött szerepének az újraértéséhez. Szerinte számos jel árulkodik arról, hogy a *Nemzeti hagyományok* írója több szállal kötődött a klasszicizmus imitáció-elvű hagyományához. Ilyen többek között Herder sokat idézett művének életkor-metaforája, melyet Kölcsey, a német szerzővel ellentétben, nem az emberiség egészére, hanem kizárólag a nemzet fejlődéstörténetére alkalmazott, s ami ily módon sokkal közelebb került a szókép ókori jelentéséhez. De legfőképp ilyen Homérosz figurájának az érvelés kontextusában elfoglalt jelentősége. Amikor Kölcsey szembeállítja egymással a fejlődés szervesnek gondolt görög és szervesetlen, római mintáját (s az utóbbi bírálata helyett elsősorban az előbbi idealizálását kapjuk), sohasem a görög írókról általában, hanem csaknem mindig kizárólag Homéroszról beszél. Ennek magyarázata, hogy számára Homérosz már önmagában egyesítette mindazokat a tulajdonságokat (ilyen a nemzeti múlt emlékezetének a fenntartása), amelyeket jelenkori társának követnie kell ahhoz, hogy sikeres legyen. Kölcsey tehát nem túllép a klasszicizmus utánzásról szóló szabályrendszerén, csupán átértelmezi azt. A *Nemzeti hagyományok* beszélője pedig éppen emiatt tapasztalja meg az ehhez szükséges feltételek hiányát a magyar közköltészet fennmaradt darabjaiban, amelyek, egyetlen kivételt leszámítva, vagy nem elég régiek, vagy egész egyszerűen esztétikailag nem felelnek meg az elvárásainak.

Csakhogy amit a klasszika-filológus Zrínyiben mint a homéroszi (eposzi) paradigma egyedüli magyar folytatójában vél kizárólag meg-

találni, egyfajta kényszeredett megoldásként tartva csak számon a szöveg végén felbukkanó játékszíni poézisnek a jövő költészetére gyakorolt jelentékeny szerepét (említést se téve eközben Ányos Pálról és Ossziánról), azt Takáts József, a politika- és eszmetörténet kutatója vagy Főrizs Gergely kritikátörténészként pont fordítva: az ossziáni dalokban és Ányos munkáiban (és kevésbé vagy egyáltalán nem Zrínyiben) fedezi fel. Ennek magyarázata, hogy bár az ókoros számára is rendkívül fontos – a nemzeti múlt közvetítésében betöltött alapvető funkciója miatt – a költő személyének a kérdése (Kölcsey szövegében Ferenczi ezt tartja az egyedüli igazán romantikus sajátosságnak), a két utóbbi ugyanezt már teljesen más okoknak tulajdonítja. Kölcseynek szerintük azért van szüksége Ányos Pál (és így a líra) szerepének szokatlan kiemelésére a nemzeti irodalom történetében, mert ő áll legközelebb ahhoz az ún. karakteri szentimentalizmushoz, amelyet a beszélő a hagyomány folytonosságának a megszakadása miatt, annak pótlásául a magyarság lényegi jellemvonásaként korábban már megállapított. A klasszika-filológus „ókoros szemüvege” tehát egyértelműen torzít, amikor a fejlődés általa egyébként joggal kiemelt görög változata miatt nem veszi észre, hogy Osszián vagy Ányos ugyanazzal a funkcióval rendelkezik, amelyet ő éppen Kölcsey átromantizált Homérosz-képének tulajdonított. Mint ahogy az eszmetörténész figyelme sem terjed ki arra az azonosságra, amely Homérosz és Osszián között Kölcsey írásában valójában fennáll („Az ének’ lépcsőnként hágo ereje lassanként vonja maga után az egykorúakat, [...] míg végre a’ pórdalból egy Selmai ének, vagy épen egy Ilias tűnik fel”).

Az ilyen típusú különbségek ellenére legalább annyira lényegesek az egyes tanulmányok között fellelhető hasonlóságok is. Volt már róla szó, hogy mindazok, akik a kanonikus értelmezések felülbíráására törekcszenek, elegendőnek tartják, ha a szövegen végzett szoros olvasataikat az ilyen interpretációk megállapításaival ütköztetik. Emögött egészen biztosan az a hallgatóságos meggyőződés áll, hogy az irodalomtudós tekintetében létezik egy olyan tiszta formája, amely minden őt korlátozó, előzetes tudás nélkül is képes először megpillantani Kölcsey írását, és amelynek eredménye a látás ártatlanságának az a visszanyert tapasztalata, amely ez idáig el volt zárva a vakság évszázados hatalma révén.

Ennek egyik meghatározó esete a cím ma ismert változata. A *Nemzeti hagyományok* elnevezés azért válhatott az irodalomtörténeti revízió meghatározott célpontjává, mert egyfelől feltételezhető, hogy nem Kölcseytől ered. Másfelől azért, mivel – a cím egyszerre allografikus és

tematizáló természetéből adódóan – nagyon is valószínű, hogy ahhoz egy Kölcseytől független személy olvasata tartozik. A cím éppen ezért sokkal inkább akadálya, mintsem segítője az ilyen típusú megértésnek. Miként azt Takáts József megjegyzi, „olyasmit sugall, aminek a szöveg szinte az ellenkezőjét állítja. A cím azt sugallja, hogy vannak nemzeti hagyományok”, ezzel szemben „a szöveg azt állapítja meg”, hogy nincsenek (45). Hasonló a kritikátörténész esete, aki bár a folyóiratban található írás eredendő címtelenségéből indul ki, ezzel mégis arra utal, hogy Kölcsey azért nem adta, nem adhatta a *Nemzeti hagyományok* elnevezést tanulmányának, mert a szöveg éppen az általa feltételezett „egészleges”, plutarkhista embereszmény hagyományozódásának a megszakíttóságával számol. A címet tehát azért kellene mindenek előtt lebontania, kiiktatnia a szöveg újraértelmezőjének, mert a benne szereplő hagyomány fogalmát mai olvasója minden bizonnyal azonosítja majd a népiességgel, az emberről szőtt neohumanista elképzelésekkel stb., miközben ez korántsem magától értetődő. Amennyire viszont a fogalom végsősoron ellenáll a szöveg beszélője által végrehajtott redukciónak (hiszen az ebből a szempontból elméletinek tekinthető tanulmány úgy is felfogható, mint az egyáltalán szóba jöhető emlékezettechnikák számbavétele),² ugyanúgy a hagyomány fogalmának a népiességgel való azonosítása sem más, mint a fogalomnak éppen ezen értelmezők által megvalósított szűkítése, akik ily módon nem tudnak megszabadulni a nemzeti klasszicizmus nagy elbeszélésének a hatása alól.³

Az irodalomtudós tekintetében rejlő látás ártatlanságának a tapasztalatáról ezért kiderül, hogy az nem más, mint a vakság egy újabb formája, amely a vizsgálat során létrejövő, valóban új eredmények mellett a lebontani ítélt berögződéseink fenntartásában fogja betölteni jövőbeni szerepét.

2 Erre utal Ferenczi Attila, amikor a szövegben megjelenő római utat nem az utánzás elutasításaként, hanem csupán annak átértelmezéseként szemléli: „Valljuk meg, hogy nem jó úton kezdtünk a’ Rómaiaktól tanulni. A’ helyet, hogy segédöknél fogva tulajdon körünkben emelkedtünk volna, szolgálai követésre hajlottunk.”

3 Az egyik tanulmány szerzője alighanem emiatt keveri össze olykor-olykor a görög modellel a népiesség opciójával (48).